
ÖSSZEFOGLALÁSOK

A Habsburg- és a Habsburg-Lotharingia-család

Karl Vocelka osztrák történészprofesszor, a Bécsi Egyetem Történeti Intézetének elnöke ismert a magyar szakmai közönség számára. Az elmúlt két évtizedben két történeti munkája jelent meg magyarul, az egyik 1997-ben, mely *Walther Pohllal* közösen készült és *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története* címet viseli. A másik kötetet *Ausztria története* címmel 2006-ban adták ki. A Habsburg-család és Közép-Európa kora újkori társadalom- és kultúrtörténetének kutatója az 1990-es évek végén *Lynne Hellerrel* közösen két könyvet írt a Habsburgokról. E recenzió tárgyát képező munka e két kötet alapvetéseiből¹ indul ki.

A szerző véleménye szerint a Habsburgokról szóló publikációknak se szeri, se száma, jelentős részük korábbi történeti irodalmon alapuló, kompilációszerű biográfia vagy olyan munka, mely a család egészének bemutatását elsősorban politikatörténeti aspektusból közelíti meg. Amellett foglal állást, hogy a Habsburgokról szóló munkáknak két kritériumot kell teljesíteniük. Egyrészt legyenek kritikai szemléletűek, akár azon az áron is, hogy ezzel limitálják az eladási példányszámot növelő Habsburg-nosztalgiát. Másrészt tudatosítsák azt, hogy a család nemcsak Mária Teréziából, Ferenc Józsefből, Sisiből és Rudolf trónörököséből áll, vagyis bővítsék a kutatási irányokat a társadalomtörténet, élettörténet, mentalitástörténet és a *cultural turn* irányába.

E koncepció jegyében **Habsburg-család története politikatörténeti szempontú tárgyalásának** a szerző csupán a kötet egyharmadát szánja. A következő tematika szerint részletezi a család felemelkedését és hanyatlását: svájci kezdetek, a Habsburgok, mint a Német-római Császárság királyai és császárai, osztrák házi hatalom, Európa vezető dinasztijává válás, a Habsburg-család spanyol és osztrák ágai, Habsburgokból Habsburg-Lotharingia-család², az állam modernizálása, Ausztria császára, a Habsburg Monarchia, mint a konzervativizmus erődítménye, helytartók Németalföldön,

1. A Habsburgok élete 1997-ben, A Habsburgok magánvilága 1998-ban jelent meg Bécsben.
2. A szerző külön megjegyzi, hogy a család nevét nem használják következetesen a szakirodalomban, hiszen Mária Terézia óta a család neve helyesen Habsburg-Lotharingia.

nádorok a Magyar Királyságban, önálló uralom Itáliában, a Habsburgok, mint egyházi vezetők és javadalmak birtokosai, a családtagok politikai kalandjai és uralmi aspirációi, címek és címerek, mint a hatalomtörténet tükröi, a monarchia vége – a dinasztia vége (kérdés formájában), végül a Habsburgok 1918 után.

Az első fejezet tömörsége ellenére remek áttekintést nyújt a családi politikátörténetéről. Pozitív benyomást kelt, amikor kifejezetten törekszik a történeti közhelyek korrigálására. Ilyen például a házasságpolitika, melynek kiemelése gyakran hangzik el a Habsburg-család felemelkedésének történelmi magyarázatánál. Karl Vocelka szerint ez önmagában nem a felemelkedés kulcsa, hiszen az elhalálozások bekövetkezése, sorrendje soha nem látható előre. Egy házassági szerződés önmagában még kevés, azt katonai erővel mindig tudni kell érvényesíteni. Az uralkodók pénzügyi helyzete, a hozományok nagyságrendje továbbá nagyobb szerepet játszanak a házasságkötésnél, mint a feltételezett hatalmpolitikai előrelátás. Hasonló sokoldalúsággal közelíti meg a Mária Terézia, mint a „nemzet anyja” szerinte túlzó történeti képet, mely Ausztriában a mai napig erősen él. Mária Terézia fia, II. József az osztrák történeti tudatban szintén pozitív képpel jelentkezik. Annak érdekében azonban, hogy ne sérüljön a hagyományos Mária Terézia-kép, II. József politikai tevékenységének vizsgálata még mindig nem elég sokoldalú – véli a történész.

A második családtörténeti fejezet először **genealógiával és a családtípusos vonásokkal** foglalkozik. Mondanivalójának konkrét példáit egy Ferenc Ferdinánd főherceg felmenőiről készített tanulmányból meríti, mely kitér a felmenők nemzetiségek közötti valamint uralkodóházak közötti megoszlására és megemlíti azokat az „egzotikumokat”, amelyek Európán kívüli kapcsolatokra, polgári ősökre utalnak. A családtípusos vonások (nagy állkapocs, nagy orr, álmos szemek) csak kevés Habsburg esetében bizonyíthatók és csekély ismeretértékük van a történészek számára. Tény, hogy a XVIII. századtól a régi Habsburg-típus ritkává, Mária Terézia anyai ágon örökölt Welf-vonásai pedig meghatározóvá válnak. Érdekességképpen említi Karl Vocelka azt, hogy a Habsburg-ház és magyar hercegi családok között a hosszú magyar uralom ellenére nem alakult ki dinasztikus kapcsolat.

Az **életciklusok** című alfejezet a születéssel, trónra lépéssel, halállal kapcsolatos családi rítusokat tárgyalja. Mélyebb betekintést nyerhet az olvasó nemcsak a keresztelési rítusokba, hanem az uralkodónók várandóssága hivatalos bejelentésének szokásába és szimbólumaiba. A többé-kevésbé ismert császári és királyi felkenési ceremóniakon túl olyan egyedi részletekbe is beavat a szerző, mint Karintia örökletes tartományban szokásos hűbéreskü

ceremoniális részletei és szlavón gyökerei. Ami a temetkezéseket illeti, a Habsburgok többszörös temetkezési szokása (test, szív, belsőségek külön eltemetése) III. Frigyes óta bevett gyakorlat.

A **családi konfliktusok** a nagy uralkodóházakat sem kerülik el, ezek azonban sok esetben komoly politikai következményeket vonnak maguk után. A generációs konfliktusokat illetően megemlítésre kerül az I. Albert és unokaöccse Johann, II. Fülöp és fia Don Carlos, I. Lipót és I. József valamint Mária Terézia és II. József közötti nézetkülönbségek problémája. Ami a sokszor polgárháborúba torkolló, testvérek közötti összeütközéseket illeti, III. Frigyes és VI. Albert, II. Rudolf és II. Miksa konfrontációjára koncentrálnak a szerzők.

Az egyetlen női uralkodót és a néhány helytartói tisztséget betöltő főhercegnőt leszámítva a **Habsburg-ház nőtagjai** a „korszellemnek” megfelelően nem játszottak jelentős politikai szerepet. Hatásuk a család férfi tagjaira szintén kevésbé ismert. Amiről tehát a szerző ebben az alfejezetben értekezik, az nem más, mint a családtagok házasságkötésének sikeressége, a házasságok hosszúsága a nőekkel szembeni korabeli elvárások szempontjai alapján.

A **nem uralkodó Habsburgok** többsége a szekundogenitúrák területein gyakorolta a hatalmat, egyházi pályára lépett, vagy helytartó lett. A hosszú XIX. században rendkívül gyakran a katonai pálya kínált alternatívát, a Napóleont legyőző Károly főhercegen és Albert főhercegen túl még további negyven főherceg található a kor katonai listáin. Ugyanakkor a szerző nem kevés hangsúlyt fektet János főherceg gazdaságfejlesztő tevékenységére, Rainer főherceg Tudományos Akadémián betöltött kurátori szerepére, József főherceg orvosi végzettségére és a román nyelvvel kapcsolatos munkásságára.

A következő alfejezet a **házasságon kívüli szexualitásra, rangon aluli házasságra, fekete bárányokra** tér ki. A barokk kort leszámítva a házasságon kívül született gyermekekről jól fennmaradtak a történeti források. Jó példa erre a házasságra soha nem lépő II. Rudolf hat természetes gyermekének törvényesítése. Míg a házasságon kívüli kapcsolatok „következményeit” több évszázados tradíciók (örökségből való kizárás, egyházi vagy pénzjáradékkal való ellátás) alapján a család mindig kezelni tudta, addig a rangon aluli házasságok konfliktusokhoz, a családból történő kilépéshez/kizáráshoz vezettek, mint Henrik főherceg, Johann Nepomuk Salvator, Lipót Ferdinánd, Ferdinánd Károly főhercegek esetében.

A **vagyon és vagyonigényekkel** kapcsolatos rész kronológiai súlypontja a XIX–XX. századra esik. Betekintés nyerhető a császári-királyi udvar XIX. századi költségeibe, a családtagok számára fizetett apanázsok nagyságrend-

jébe. Megtudható továbbá, hogy 1918 után a családi vagyont az osztrák állam milyen törvények alapján vette állami tulajdonba. A tizenöt milliárd euro értékű vagyon sorsa a mai napig rendezetlen Ausztria és a Habsburg-Lotharingia-család között. 1995-ben az Európai Bíróság is elutasította a dinasztia vagyon-visszaigénylési keresetét.

A mentális beállítottságot, mely a harmadik fejezet témája, nagymértékben meghatározza a gyermekkori nevelés. Karl Vocelka a Habsburgok nevelésének speciális vonásainál a jezsuiták hosszú ideig meghatározó befolyását, a trónörökös testi és lelki nevelését irányító *Ayo* személyét, a nyelvek tanulásának fontosságát és a hercegi tükrök „tananyagként” történő alkalmazását emeli ki.

A Habsburg-küldetéstudat és Habsburg-mítosz vizsgálatánál alapvető elvként rögzíthető, hogy az isteni kegyelemből történő uralkodás a felvilágosodás korában csekélyebb mértékben, de az egész monarchia fennállásának folyamán alapvető módon határozta meg a Habsburg-küldetéstudatot. A hatalom legitimációját hivatottak biztosítani a mitológiai származástörténetek, az uralkodói erények kora újkortól történő tudatos hangsúlyozása, illetve a XIX. századtól kezdődően a jelentősebb Habsburg-személyiségek előtérbe helyezése pedig jelentősen hozzájárult a Habsburg-mítosz megteremtéséhez.

A pietas austriaca azon kevés témák egyike, amelyet a történész rendkívüli kritikával közelít meg. A zsidók és moriszkók Spanyolországból és Portugáliából történő elűldözése, az evangélikusok és kálvinisták üldözése és meggyilkolása véleménye szerint a Habsburg-ház katolikus buzgóságának árnyoldalait jelentik. A fejezet kitér a katolikus ünnepek törvényi szabályozására, a dinasztia által tisztelt szentekre, több uralkodó azon szándékára, hogy szent ősoket is felmutathasson a családban. E törekvés azonban csak hosszú évszázadokat követően, a Habsburg-uralom megszűnése után valósult meg, miután II. János Pál pápa 2004-ben szentté avatta IV. Károlyt.

Az öröklődés vagy nevelés, a Habsburgok néhány családspecifikus tulajdonsága témájú alfejezet megismerteti az olvasót az egyes családtagok vadászat iránti szenvedélyével, muzikalitásával és természettudományos érdeklődésével. Míg a muzikalitás esetében nehezen vonható kétségbe az öröklődés lehetősége, addig a vadászsz szenvedély és a természettudományos érdeklődés érvényesülésénél a korszellem és a szocializáció játszanak döntő szerepet. A hatalmi reprezentációt is szolgáló vadászat különösen I. Miksa, VI. Károly, Ferenc József és extrém mértékben Ferenc Ferdinánd életében tekinthető meghatározónak. A barokk uralkodók ismertek muzikalitásukról

és komponálási tevékenységükről. A XIX. század természettudományos érdeklődése a Habsburg-család tagjainál is megtalálható.

A negyedik, záró fejezetet a **kulturális örökség, a Habsburgok mint mecénások és gyűjtők** témakörének szenteli a szerző. A **kúriák, kertek, rezidenciák** a családtagok különböző korokban, a székhelyként működő kastélyait veszi sorra. A középkori, mozgó királyi udvarokkal szemben a kora újkortól kezdve Bécs, Prága, Graz, Innsbruck, Brüsszel és Madrid válnak az udvari élet központjaivá. Az olvasó egy rövid történeti körsétán vehet részt a Hofburgban, Schönbrunnban és az Alcázarban.

Az uralkodók ünnepei a hatalom és gazdagság reprezentációját szolgálják. A **Habsburg-ünnepek** egyik kiemelkedő eseményét az uralkodói esküvők adják. Pompa tekintetében a barokk kor messze megelőz más korokat, az esküvői ünnepség részeként bemutatott látványos opera- és balettelőadások témaválasztásukkal egyben politikai szándéknyilatkozatok is voltak. A szerző beavatja az olvasót néhány esküvő részletébe, melyek közül leghíresebbként III. Ferdinánd és Mária Anna illetve I. Lipót és Margarita Theresia házasságkötését tartják számon.

A **Habsburgok mecénatúrájában** a kora újkor elején a képzőművészetek támogatása állt az első helyen, majd a barokk korban a zene és opera művelésével, a XIX. században pedig a dinasztia dicsőítésére szolgáló emlékműállítással egészült ki e tevékenység. Ami a tudományok támogatását illeti, a szerző utal a középkori egyetemalapításokra, de hiányérzete támad az embernek akkor, amikor nem tesz említést a kora újkorban létrehozott egyetemekről. Ugyanakkor a XVI. század elejétől elterjedő menaszériák létrehozásának és a XVIII. századtól szokásos, egzotikus állatokat és növényeket gyűjtő expedíciók támogatásának részletei és szereplői kárpótolhatják az olvasót.

Az utolsó tematikus alfejezet: **műgyűjtés az évszázadok során** a Habsburg-műgyűjtemények egyediségére hívja fel a figyelmet. A téma rendkívül gazdag, önmagában is megtölthetne egy kötetet. Itt és most csak néhány kiemelés következhet a szerző által ismertetett részletekből: II. Fülöp négy világhírű pinakotékája mellett könyvtára volt a világon az első, melyben Kolumbusz Kristóf természetes fia, Colon javaslatára a könyveket nem fektetve, hanem állítva tárolták. A világ legjelentősebb grafikagyűjteményét tartalmazó Albertina Albert von Sachsen-Teschen hercegről kapta nevét. II. Rudolf híres manierista gyűjteményének egy része 1648-ban a svédek prágai fosztogatásának esett áldozatul. Mindezek illetve Ferdinand von Tirol páncél- és portrégyűjteménye, Rainer főherceg egyiptomi papiruszgyűjteménye 1918 óta az Osztrák Állam tulajdonát képezik.

Karl Vocelka legújabb Habsburg-kötete – véleményem szerint – hozzájárul a Habsburg-családról eddig birtokolt történeti kép gazdagításához. Sajnálatos módon azonban a legjobb munkákba is kerülnek tárgyi tévedések. A 12. oldalon található állítás, miszerint II. Albert 1453-ban történő megválasztása óta 1806-ig egy kivétellel csak Habsburgokat választottak császárrá/királyá a birodalomban, helyesen III. Frigyeset jelent, akit 1452. március 19-én koronáztak német-római császárrá Rómában. A 105. oldalon megemlített I. Albert király felesége pedig nem Ágnes, hanem Erzsébet, Görz-Tirol grófjának leánya volt, aki révén az 1360-as években majd Tirol is a Habsburgok birtokába kerül. Ágnes, I. Albert leánya III. András király második feleségeként uralkodott a XIII. század végén.

Mindazonáltal a kötet érényei között mindenképpen utalni kell a történelmi klisék többszemponútú értelmezésére irányuló törekvésre. A kötet rövidebb terjedelme ellenére egy átfogó és sokoldalú családkép jelenik meg az olvasó előtt. A könyv végén található, tizennégy oldal terjedelmű bibliográfia a legújabb történeti szakirodalomról is tájékoztat. Az utolsó lapokon fellelhető kiadói könyvajánlásokból az is megtudható, hogy az osztrák történészprofesszor 2009-ben megírta az újkor egyetemes történetét.³

A szerző zárszavában a Habsburgokról szóló osztrák történetírással kapcsolatos nézeteit fejt ki. Ausztriában a múlt feldolgozása alatt sokáig a nemzetiszocializmus korát értették. A Habsburg-dinasztiával és történelmével kapcsolatos kritikai szemléletű, tudományos feldolgozás nem tartozott a múlt feldolgozásának tematikájába, ezért ez még csak a kezdeteknél tart. Karl Vocelka szerint a modern szemléletű történetírásban szükség van a mítoszok háttérbe szorítására, minden Habsburg-családtag bevonására a történeti narratívába, a Habsburg-Lotharingia-ház 1918 utáni életének és tevékenységének tudományos kutatására és a tisztán politikátörténeti szempontú vizsgálattal történő szakításra. A szerző reménye arra vonatkozóan, hogy e rövid kötettel e célok megvalósításához szeretne hozzájárulni, úgy gondolom, teljesült.

Karl Vocelka: Die Familien Habsburg und Habsburg-Lothringen. Politik – Kultur – Mentalität. Böhlau Verlag Wien/Köln/Weimar, 2010., 243.

Gyarmati Enikő

3. Vocelka, Karl: Geschichte der Neuzeit 1500–1918. Wien/Köln/ Weimar, 2009, 767.